

Inhoud

Een onverwachte driehoeksverhouding

Kristien Hemmerechts

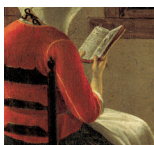
13

Waar het woord woont

Begenadigde lezeressen

23

Intieme momenten

Betoverde lezeressen

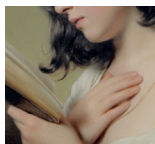
33

Residenties van het genoeg

Zelfbewuste lezeressen

43

Uren van gelukzaligheid

Fijngevoelige lezeressen

53

De zoektocht naar zichzelf

Gepassioneerde lezeressen

61

Kort ontsnappen

Eenzame lezeressen

85

*Een geschiedenis van het lezen in de kunst
van de 13e tot de 21e eeuw*

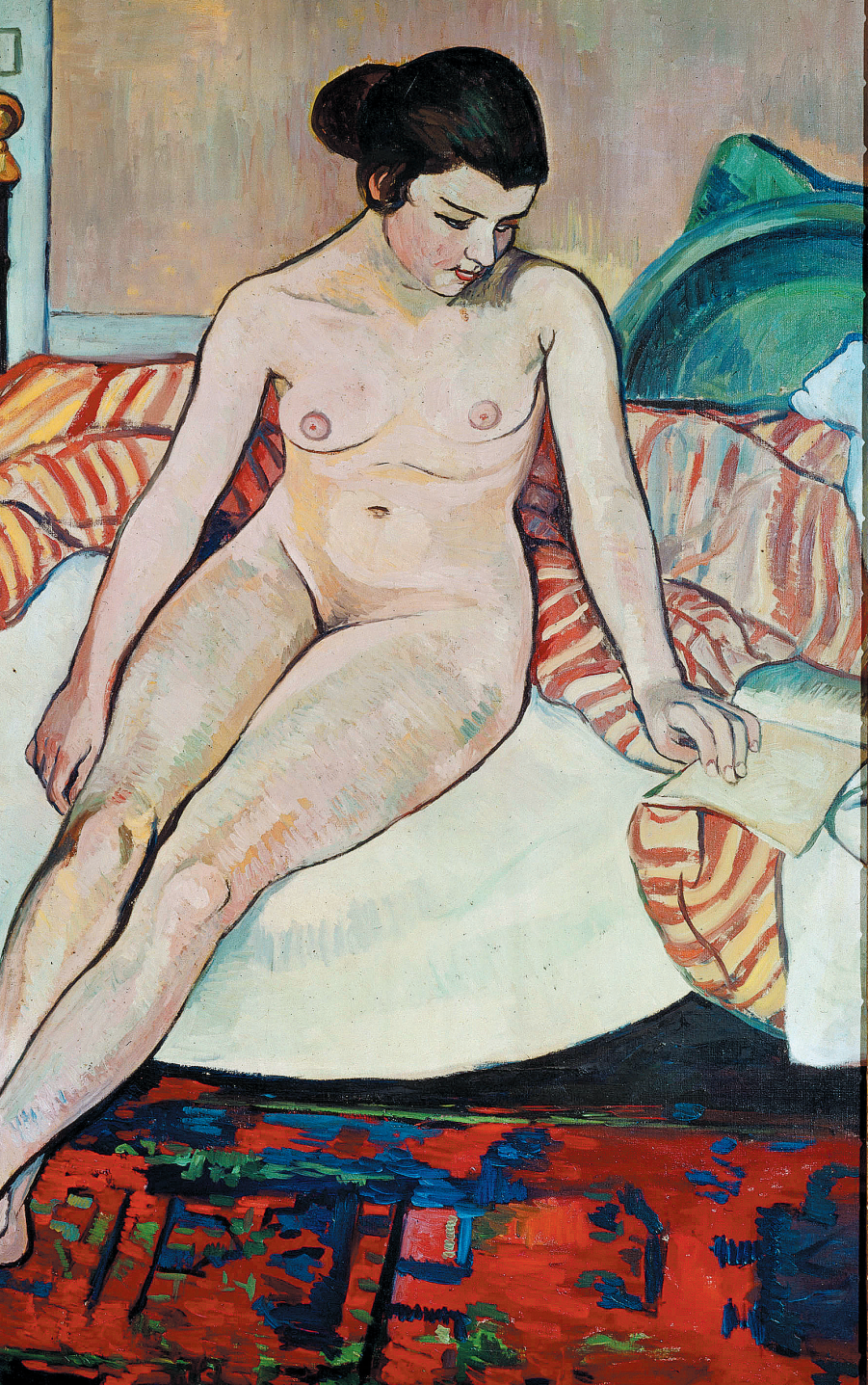
111

Bibliografie, fotoverantwoording

135

Index

136

Verversrui 20, 'De Rode Lantaarn', 27 april 2006

Foto: © Johan Jacobs

Een onverwachte driehoeksverhouding

Of ik haar het verschil zou kunnen uitleggen tussen verteltijd en vertelde tijd. Het is elf uur, rijkelijk laat, lijkt me, voor zo'n ernstige vraag. En of ik haar in één adem ook een heldere definitie van het begrip 'raamvertelling' kan geven. Morgen is het haar beurt om in de leesclub een boek voor te stellen. Ze wil geen mal figuur slaan.

Lichtjes verbijsterd staar ik naar de telefoon. Is het niet de bedoeling dat zo'n leesclubje van een boek geniet? En wat is er over een boek gezegd wanneer de spanning tussen vertelde tijd en verteltijd in kaart is gebracht?

'Wij pakken het grondig aan', zegt ze met een lach. 'Volgens mij zit het zo: als de verteltijd samenvalt met de vertelde tijd, dan duurt het even lang om een handeling uit te voeren als om ze te vertellen. En dus ook als om ze te lezen. Het onderscheid tussen leven en lezen valt weg. Je leeft letterlijk met het personage mee. Meestal duurt de vertelde tijd veel langer dan de verteltijd. Of dan de leestijd.'

'Leven duurt langer dan lezen', zegt ze.

'Zo is dat.'

Ik denk aan de schriftjes van haar moeder die ze na haar dood heeft geërfd. Acht ouderwetse gelinieerde schriften. Het eerste meer dan zestig jaar oud. Haar moeder was twaalf en ging naar 'de grote school'. Daar gaven de nonnen haar de raad om in een schriftje alle titels te noteren van de boeken die ze las. De titel, de naam van de auteur, het jaar van publicatie, een lijstje met de belangrijkste personages, een samenvatting en een korte waardering. Die werd geformuleerd als een antwoord op de vraag: Wat heb ik uit dit boek geleerd? Wij lezen om te leren. Leven, lezen, leren: is het een toeval dat die woorden zo sterk op elkaar lijken? Dit boek heeft me geleerd dat vertelde tijd en verteltijd zelden samenvallen. En dat we meer tijd nodig hebben om

een leven te leven dan om erover te lezen. Was dat niet het geval, dan zouden wij nooit over het leven van iemand anders kunnen lezen. En hoe eenzaam zouden we dan niet zijn.

Het boek dat mijn vriendin met haar leesclubje gaat bespreken, heet *The Bridges of Madison County*.

‘Is dat geen film?’

‘Ook.’ En dat ik dat boek wel te romantisch zal vinden.

De vrouw in *The Bridges of Madison County* heeft vier dagen romantiek in haar leven gekend. Na haar dood ontdekken haar kinderen het dagboek waarin ze die vier dagen beschrijft. Mijn vriendin heeft het goed gezien: de term ‘raamvertelling’ is absoluut op zijn plaats.

Soms duren vier dagen erg lang. Lang genoeg om er een heel verder leven op te teren. Lang genoeg om er een boek over te schrijven. Het is niet dik. Je hebt het in twee avonden uit. Zelden volstaat één boek om er een leven op te teren. Zelfs al is het erg dik.

Het liefst leest mijn vriendin in het tuinhuisje van haar echtelijke woonst. Alleen en ongestoord.

Soms hoort ze haar man of kinderen roepen, maar ze doet of ze hen niet hoort. Ze leest.

Ze heeft mij *Zout op mijn huid* gegeven. Over een Parisienne die jaren lang een geheime hartstochtelijke relatie met een Bretonse minnaar heeft.

Over overspel lezen is niet hetzelfde als overspel plegen. Zeker niet als je er een verhaalanalyse aan koppelt. En ook niet als je er in een schriftje een keurig verslag over schrijft. Want het is uitkijken met overspel. Ooit vertelde mijn vriendin over een boek waarin een gehuwde vrouw haar minnaar ontvangt terwijl haar zoontje vredig in zijn wiegje slaapt. Het verhaal speelt in een middeleeuws kasteel. Minnaar komt onaangekondigd binnen, gooit zijn bontjas over de wieg en neemt zijn geliefde in de armen. En wat blijkt na hun liefdesspel: het zoontje is onder de bontjas gestikt.

In hoeveel romans wordt er overspel gepleegd? Lezen vrouwen liever over overspel dan mannen? Kan overspelige lectuur een huwelijk

ernstige schade toebrengen? Hoeveel overspelige vrouwen wijten hun zondeval aan verdorven boeken? Leidt een boek ons in bekoring? Sommige vrouwen zouden misschien overspel plegen indien ze er niet over konden lezen. Het boek behoedt hen voor groter kwaad.

Over de vrouw die leest, weten we één ding met zekerheid: ze is niet waar ze is; ze is tegelijkertijd aanwezig en afwezig, ze is 'hier' en ze is 'elders'. En als dusdanig is ze de perfecte illustratie van de platonische gedachte: de mens is lichaam én geest. Het boek is het zwaard dat beide klieft. De schilder staat voor een lastig dilemma: schildert hij lichaam of schildert hij geest? Schildert hij 'hier' of schildert hij 'elders'? Dat is de vraag.

Sommige schilders – en wie zal het hun kwalijk nemen? – leggen een schaamteloos gebrek aan interesse voor de geest aan de dag. Zij negeren de platonische dichotomie en schilderen met uitbundige overgave wat aanwezig is: het lichaam. Voor hen beperkt de wereld zich tot het empirisch waarneembare. Zeker wanneer we het over vrouwen hebben. God heeft de vrouw geschapen om het mannelijke oog te strelen, te verleiden. Zij is lichaam, rondingen, moleculen, cellen, huid, haar. De lezende vrouw is in de eerste plaats een vrouw. En een vrouw is in de eerste plaats haar lichaam. Zeker wanneer ze voor een schilder poseert. Kleren zitten daarbij in de weg. En dus trekken de vrouwen gewillig hun kleren uit voor ze aan het lezen en het poseren slaan. Of ze knopen ze open, ze laten bandjes nonchalant van schouders glijden. Deze schilderijen vertellen ons niets over boeken of over het lezen ervan. En ook niet over leesclubjes, waarin een veelal exclusief vrouwelijk gezelschap zich over de spanning tussen verteltijd en vertelde tijd buigt. De blote of schaars geklede vrouwen in de schilderijen houden een boek in of bij de hand, maar het boek is louter rekwisiet en het lezen een alibi. Of een tijdverdrijf tijdens het lange poseren. Uiteindelijk leren deze schilderijen ons alleen iets over mannen en vrouwen, iets wat we allang wisten: mannen kijken graag naar vrouwen en vrouwen laten graag naar zich kijken. De man is het oog, de vrouw is het lichaam. De een zegt: de vrouw leeft gevangen in de

mannelijke blik; de ander zegt: de vrouw koestert zich in de omhelzing van zijn blik. De een zegt: de vrouw is het passieve lustobject; de ander zegt: zij manipuleert de weerloze man. Het is een kwestie van perceptie en interpretatie.

En om het allemaal nog ingewikkelder te maken: ook vrouwen schilderen blote lezende vrouwen. Suzanne Valadon heeft dat bijvoorbeeld gedaan. Misschien dacht ze: laat ik iets schilderen wat mannen graag zien. Of misschien keek ze zelf graag naar een naakte vrouw. Misschien vond ook zij dat vrouwen geschikter zijn dan mannen om naar te kijken. Of misschien wilde ze een naakte vrouw schilderen zoals zij ze zag. Is het naakt van Valadon anders dan het naakt van Albert Marquet of Théodore Roussel? Het is in ieder geval voluptueuzer en trotser. Het is naakt dat ongegeneerd van zijn eigen naaktheid geniet. Valadon schildert niet alleen een lichaam. Ze schildert een lichaam én ze schildert genot. De vrouw is bron van genot voor de voyeur die haar bespiedt en ze is bron van genot voor zichzelf. Ze vindt het heerlijk om even zonder kleren op de rand van haar bed een boekje te lezen. Wie haar ziet, mag mee genieten. Ze zit met haar rug naar de deur. Komt er straks een man of niet? Is hij net vertrokken? Heeft ze de nacht met een minnaar doorgebracht? Of met een klant? Misschien wil Valadon dat wij ons die vraag stellen, maar de vrouw zal het worst wezen. Zij is.

Iedere afbeelding in dit boek vertelt een ander verhaal over het model, over de afbeelding zelf en over de maker ervan, maar laat ik me aan een paar veralgemeningen wagen. Over de vrouwen die in een weelderige tuin lezen, bijvoorbeeld, en over wie de schilder lijkt te zeggen: de vrouw is een bloem. Geen tuin is compleet zonder haar lieflijke, decoratieve aanwezigheid. Of over de vele vrouwen die liggend op een bank lezen en over wie ik me een waslijst vragen stel. Waarom liggen ze daar? Wat is de relatie tussen het lezen en het liggen? Zijn ze op de bank gaan liggen omdat dat lekker leest of omdat de schilder het hun heeft gevraagd? Of is de bank hun vaste plekje

en lezen ze om de tijd te doden, een beetje zoals raamprostituees aan de achterkant van het station Brussel-Noord op hun krukje wel eens doen? Het kan soms verdomd lang duren voor een klant de deur openduwft. Wat moet een meisje intussen? Ze kan niet eindeloos haar nagels vijlen. Ook Madame de Pompadour wilde liever niet weten hoeveel uur ze in haar boudoir had gesleten, terwijl ze op haar Louis XV wachtte. En dan bladerde ze soms in een boekje, al bleven haar oren gespitst. Ieder ogenblik konden zijn gehaaste stappen klinken in de gang. En ook een filmster of een fotomodel moet eindeloos geduld aan de dag leggen voor de camera's en de belichting precies zijn opgesteld zoals de regisseur het wil. Zelfs doorgewinterde Marilyn Monroe werd het soms te veel. Dan nam ze haar exemplaar van *Ulysses* en probeerde ongemerkt in een hoekje met haar boekje te verdwijnen. Dat was uiteraard een ijdele wens: fotografe Eve Arnold drukte af en legde de lezende Marilyn Monroe voor eeuwig vast. En vervolgens vroeg de wereld zich af: leest ze echt of doet ze alsof? Ze leest echt, verklaarde Eve Arnold en ze gaf de foto als titel mee: *Marilyn leest 'Ulysses'*. Maar hij zou ook anders kunnen heten. 'Marilyn draagt een bikini met dambordmotief.' Of: 'Marilyn heeft grote borsten.' Geen vrouw is ooit zo overdonderend lichaam geweest als Marilyn. En dus is dat lichaam eindeloos gefotografeerd. En dus gelooft niemand dat Marilyn echt leest.

Ik wil me niet aan laster bezondigen. Misschien zijn de vrouwen die met een boek op een bank of een bed liggen plichtsbewuste huismoe-
ders en echtgenotes. Misschien hebben ze nog geen uur eerder een uitgebreide maaltijd voor hun gezin gekookt. Maar ik heb mijn twijfels. Ik zie een bank, ik zie een vrouw, ik zie een boek, ik zie genot. Ik zie zelfs een schoothondje en een appel. Wat doen die daar? Edward Burne-Jones heeft ze links en rechts van de voeten van het lezende meisje gelegd. De bank zelf heeft hij met gouden stof gedrapeerd en achter die bank hangt een gouden gordijn. Het meisje op de bank is van de wereld afgesneden. Ze drijft in goud. Is ze een appel die geplukt wil worden? Of zal zij met de appel de man verleiden? Of is het le-

zen zelf erotisch? Maakt de appel ons daarop attent? En waarom dan is het lezen erotisch? Vanwege het onderwerp of vanwege het lezen zelf? Het lezen zelf is erotisch. Dat is de betekenis van de appel. Burne-Jones schildert de mystieke symbiose van het meisje en het boek. Het meisje heeft seks met het boek. Met alles wat het boek haar vertelt. Geen man kan haar van het boek wegsleuren. Tenzij hij geweld gebruikt. Maar er zal geen man komen. Ze ligt veilig en beschermd op haar gouden eiland. Zij en het boek stoeien daar met elkaar.

Lezen kan ook erotiseren. Goesting geven. Dan is lezen voorspel, opwarmertje. Lezen voedt fantasieën die zo opwindend kunnen zijn dat een vrouw er het katzwijn van krijgt. Ze valt languit op de bank met het boek in de hand en ze weet dat ze geen weerstand zal bieden als een man zich op haar stort. Zo meteen valt het boek uit haar hand.

Het lijkt wel een driehoeksverhouding: boek, vrouw, man. Een is de vrouw; twee is de vrouw en het boek; drie is de vrouw, het boek en de man. Een is lezen; twee is lichaam en geest; drie is lichaam, geest en... Hoe schildert men geest? Misschien ligt het antwoord voor de hand: door niet het lichaam te schilderen. Of door de aandacht van het lichaam af te leiden. De vrouw die leest, is de vrouw die zich afzondert. Tenzij ze voorleest. Voor haar kinderen, bijvoorbeeld. Ze zitten samen gezellig op de bank of ze liggen met zijn allen in bed om naar een verhaaltje te luisteren. Of om de prenten in het boek te bewonderen. Maar meestal is de lezende vrouw niet gezellig. Ze is bijna zo ongezellig als de vrouw die schrijft en die zich in haar werkamer terugtrekt met het vriendelijke maar dringende verzoek haar a.u.b. niet te storen. Op schilderijen poseert ze met haar rug naar de kijker. Ze gunt hem haar lichaam niet. En ook zelf is ze dat lichaam liever kwijt dan rijk. Het hindert haar bij het lezen. Het zit haar letterlijk in de weg. Als ze kon, dan vees ze zich met plezier een arm of een been uit en legde het op de stoel naast zich. Om te lezen, moet je je lichaam ergens parkeren. En vervolgens moet je het vergeten. En ook de stoel waarop je zit of de bank waarop je ligt, moet je vergeten. Vertel dat maar aan een schilder!

Dit is de essentie van het lezen: je omgeving vergeten, de blik van de ander vergeten en ook je lichaam vergeten. Misschien wordt het er zelfs lelijk van. Of onelegant. Het kan de lezeres niet schelen. En ook het kind dat huilt, de man die zeurt, de soep die overkookt, het onkruid dat welig tiert, kunnen haar gestolen worden. De essentie van het lezen is onvrouwelijk. Een vrouw die leest is niet mooi. Tenzij ze poseert. En daardoor vergeet te lezen. En dus niet leest.

Zelfs de lezende Marilyn Monroe is niet mooi. Laat u even niet door haar borsten afleiden en observeer haar gezicht. Dat is een beetje nietszeggend. Omdat ze naar het boek kijkt, liggen mond en neus te dicht bij elkaar. Haar ogen staan dan weer te ver uit elkaar. Marilyn is aan het lezen. Geloof het of niet, maar ze is de camera vergeten.

Nu weten we waarom de lezende vrouw door schilders dikwijls op een bank of in een bed wordt gelegd. Of er wordt een schouder ontbloot of een hand op een borst gelegd: er moet opnieuw een vrouw van haar worden gemaakt, een lieflijke bloem in een tuin, een mama tussen haar kindertjes, een stoeipoes, een geile brok. Iemand die er voor anderen is: voor een man, een kind, een vriend, een vriendin. Ze moet worden teruggehaald. Want ze is heel ver weg. Het zou draaglijker zijn als ze echt weg was. Nu is ze er en ze is er ook niet. Maar waar is ze dan? Ze lijkt diep in zichzelf gekeerd. Misschien is ze zelfs nooit zozeer zichzelf als wanneer ze leest. Maar misschien is ze ver weg in een woelige fantasie. Het boek is niet zomaar een zwaard, maar een zwaard van Damocles. Dreigend hangt het boven het hoofd van iedereen die van een vrouw houdt. Elk ogenblik kan ze verdwijnen. Je denkt dat je haar hebt, maar je hebt haar niet. Nooit. Altijd blijft ze van zichzelf.

Je kunt haar een brief in de handen stoppen. Je kunt haar zeggen: als je per se wilt lezen, lees dan een brief. Je kunt jezelf wijsmaken dat jij de brief hebt geschreven; en als jij het niet bent, dan is het een geliefde. Iemand die ze straks blij zal ontvangen. Voor wie ze zich zal opdirken en verleidelijk mooi maken. Voor wie ze uit haar dagdroom zal breken en aan wie ze haar aandacht zal schenken. En ook zich-

zelf zal ze geven. Maar je kunt nooit zeker weten wat ze van de briefschrijver denkt. Misschien gooit ze straks de brief in het vuur. Of ze vouwt er een bootje van.

Je kunt de boeken die ze leest aan een strenge controle onderwerpen. Je kunt elke bladzijde en elke regel eerst met een loep bestuderen en elk subversief of aangebrand woord scrupuleus schrappen. Je kunt boeken verbieden en andere aanbevelen. Je kunt zeggen: dit is zelfs voor een kwezel geschikte lectuur. Stichtende lectuur waaruit ze iets leert om in haar schriftje te noteren. Maar dan nog weet je niet wat haar verbeelding met die woorden aanvangt. Of die woorden met haar verbeelding. Welke onverwachte kruisbestuivingen er tussen haar dromen en de woorden ontstaan. Is de Bijbel wel 'veilige' lectuur? Of de Koran? De psalmen? De sprookjes van Grimm? Heb je ooit volstrekte zekerheid?

Wat je haar ook te lezen geeft, het hek is van de dam. Je zegt haar impliciet: er is niet alleen hier, maar er is ook elders. Er is niet alleen deze plek, maar er zijn er nog vele andere. Er is meer dan de kamer waarin je nu leest, meer dan deze vier muren, meer dan dit gezin, meer dan dit uitzicht, meer dan deze stad, dit dorp, dit land. Er is meer dan wat je met je ogen ziet. Je kunt ook kijken met het oog van je verbeelding. Met je geest. Met je hart. Met je intuïtie. Je kunt kijken met de woorden van het boek.

Wat vangen we aan met de vrouw die gelezen heeft? Kan zij ooit de vrouw worden die ze was, de vrouw die nog niet had gelezen?

De ene vrouw slaat het boek dicht en neemt al dan niet met een zucht haar dagelijkse taken weer op. Ze doet haar best om in haar partner de opwindende minnaar te zien over wie ze heeft gelezen. De andere knipt het licht uit, draait zich onder de donsdeken op haar zij en streelt zichzelf. Een derde pakt het volgende boek van het stapeltje en begraaft zich erin. Een vierde belt haar vriendin en vraagt hoe dat nou precies zit met het verschil tussen vertelde tijd en verteltijd. Maar voor de vijfde vrouw moet je uitkijken. Zij heeft het licht gezien en is niet van plan het door wie dan ook te laten doven, zeker niet door

zichzelf. Het licht is het elders, waarvan ze nu weet dat het bestaat. De vrouw zit nog op een bank. Ze is nog niet opgestaan. Haar hoed en parasol liggen naast haar klaar, net als de boeken waarin ze heeft zitten lezen. Is ze vrouwelijk? Is ze onvrouwelijk? Ze is sterk. En ze is vol van het boek dat ze heeft gelezen en van het licht dat ze heeft gezien. Zo meteen komt ze overeind. Ze heeft nog geen plan, maar ze weet dat ze iets zal ondernemen. En dat iets zal haar wegvoeren van hier, van deze plek, die bank, die vier muren. Ze kijkt recht voor zich uit met een blik die boekdelen spreekt: 'Nu mag de hele wereld op zijn kop gaan staan, maar ik doe mijn zin.' Ze is gevaarlijk voor wie haar tegenhoudt of een spaak in de wielen steekt. Voor wie haar zegt: Blijf hier. Zit. Wees stil.

Kristien Hemmerechts